

WSKAZÓWKI DLA RODZICÓW
DO PRACY Z DZIECKIEM Z USZKODZONYM NARZĄDEM SŁUCHU
WE WCZESNYM WSPOMAGANIU ROZWOJU MOWY

U dziecka słuch wykształca się i ćwiczy w sposób naturalny. W okresie melodii dziecko przechodzi przez etapy głużenia i gaworzenia w postaci wydawania dźwięków. Przez pierwszy rok swojego życia dziecko uczy się znaczenia dźwięków, do których zaliczamy również mowę. Około pierwszego roku życia zaczyna mówić, czyli wykorzystywać dźwięki mające dla niego znaczenie w komunikowaniu z otoczeniem.

Dziecko z uszkodzonym narządem słuchu jest tej naturalnej drogi rozwoju słuchu i mowy pozbawione. Łatwy i przyjemny sposób poznawania świata zmysłem słuchu trzeba w tym wypadku zastąpić systematycznymi ćwiczeniami prowadzonymi na terapii przez surdologpedę z dzieckiem we współpracy z rodzicami, którzy ten proces kontynuują w domu.

Susanna Schmid-Giovannini mówi, że w rehabilitacji dzieci z wadą słuchu trzeba pobudzać do działania i aktywności przede wszystkim słuch. Takie ćwiczenia nazywamy treningiem słuchowym, który jest elementem całego procesu wychowania słuchowego. Poza tym po mimo uszkodzonego narządu słuchu istotną rolę odgrywa w odbieraniu mowy funkcja wzroku. To oczywisty sposób przyczyniają się do tego, by dziecko z zaburzonym słuchem mogło prawidłowo opanować język mówiony. Dziecko z wadą słuchu nie słyszy mowy, ale może ją widzieć na wargach i całej twarzy osoby mówiącej do niego. Określamy to jako element odczytywania mowy z ust. Zarówno może ją też odczuwać przez dotyk drgań, przenoszonej przez ciało człowieka mówiącego.

Reakcje słuchowe u dzieci z uszkodzonym narządem słuchu możliwe są dzięki istniejącym resztkom słuchu. W pracy terapeutycznej konieczne jest pobudzenie tych resztek słuchowych i nauczenie dziecka korzystania z nich. Proces zdobywania doświadczeń akustycznych (czyli wychowanie słuchowe) powinien rodzic i logopeda rozpocząć jak najwcześniej mimo braku u dziecka urządzeń wspomagających słyszenie, na które czeka. Na pewno taki start w edukacji surdologopedycznej przyniesie lepsze wyniki w opanowywaniu języka i mowy. Uważliwienie resztek słuchu powinno przebiegać systematycznie, powinno być zaplanowane i wplecione w całokształt procesu terapeutycznego. Zadaniem wychowania słuchowego, oprócz wprowadzenia dziecka w świat

dźwięków, zabawek, ilustracji przedmiotów i ich nazw oraz obrazu graficznego samogłosek a potem głosek w sylabach z ich dodatkową wizualizacją.

Wprowadzanie gestów wizualizacyjnych przez surdologopede w terapii logopedycznej to dodatkowa pomoc w wywoływaniu poszczególnych fonemów w pracy nad rozwojem mowy. Konieczne jest zapoznanie rodziców z gestami wizualizacyjnymi autorstwa prof. Jagody Cieszyńskiej, która wprowadziła je jako element ułatwiający artykulację głosek w oparciu o wzrokowo-ruchowe zilustrowanie wypowiedzianych samogłosek i spółgłosek w sylabach. Wizualizacje uruchamiają nie tylko naśladowanie, ale pozwalają także oswoić dźwięki przez odbicia ich w obrazie dłoni. Wizualizacja to wspierała pomoc dla logopedy i dziecka z zaburzeniami słuchu, która na samym starcie ułatwia wprowadzanie do artykulacji poszczególnych fonemów lecz z czasem po opanowaniu ich w wymowie już nie musi być stosowana ponieważ efekt został zrealizowany w postaci ich samodzielnego mówienia. Celem tych działań jest usprawnianie procesu porozumiewania się poprzez uzyskanie artykulacji, wzbogacenia słownika biernego i czynnego oraz gramatyki.

W trudnym procesie nauki mowy dziecka z wadą słuchu powinno być oparte na wzorcach wzrokowych, czyli odczytywaniu mowy z ust, jako elementu dla niego pomocniczego. Wychowanie słuchowe można realizować na dwa sposoby: poprzez zamierzone, celowo przeprowadzone ćwiczenia słuchowe oraz okazjonalnie, wykorzystując każde sytuacje z życia dziecka w domu, szkole, na spacerze itp. Ćwicząc resztki słuchu wykorzystujemy też zmysł dotyku, który pełni rolę kompensującą. Wibracje strun głosowych pomagają w procesie opanowywania artykulacji samogłosek, a potem głosek w sylabach. Pomocami do pracy to zestawy różnych zabawek w obszarze zainteresowania dziecka. Na pewno wartościowymi są te, które wydają dźwięki oraz pracujące urządzenia w najbliższym otoczeniu dziecka, a także wszelkie instrumenty muzyczne. Dodatkowo warto wykorzystywać kategoryzacje przedmiotów-obrazków typu pojazdy, zwierzęta oraz zabawy tematyczne itp. w nauce rozpoznawania, dopasowywania, a przede wszystkim wydobywania i powtarzania dźwięków z zakresu onomatopei, jako procesu ich wymowy. W zakresie stosowania zabaw tematycznych pracujemy nad wywoływaniem prostych zdań w komunikacji dziecka np. „lala am” „lala je” itp. Należy pamiętać, by zwracać uwagę dziecka na źródło dźwięku, włączyć inne zmysły dla lepszego zapamiętania bodźca słuchowego, nauczyć skupiania uwagi na słuchaniu. Wskazane jest łączenie nauki słyszenia z odczytywaniem mowy z ust i odpowiednią mimiką, sygnalizującą, że coś wokół nas się dzieje, coś słyszymy. Nauka mowy w oparciu o inne zmysły, szczególnie wzrok i dotyk w połączeniu ze słuchowym jej odbiorem będzie przebiegała sprawniej. Można włączyć

elementy oparte na geście, które mają wspomagać wypowiedziane słowa np. daj (pokazanie dłoni), pa-pa, słuchaj (pokazanie palcem na ucho). Mogą one ze sobą współistnieć i wspomóc usprawnianie opanowywania mowy i języka.

Głównym celem jest uczynienie skutecznych działań rodziców dzieci z wadą słuchu, a żeby to uczynić należy wskazać im właściwy sposób pracy z nim. Zaproponowane zestawy ćwiczeń logopedycznych powinien wykonywać rodzic z dzieckiem codziennie i dokładnie, wówczas można dostrzec pozytywne efekty systematycznej pracy. Prowadząc ćwiczenia należy pamiętać, że dziecko powinno korzystać z urządzeń wspomagających słyszenie, czyli aparatów słuchowych lub implantów. Poprawa w odbiorze dźwięków, w tym także dźwięków mowy, wpłynie korzystnie na sposób artykulacji, wzbogacając mowę osób z uszkodzonym słuchem o elementy prozodyczne.

Zadaniem logopedy oraz rodzica w indywidualnej pracy nad rozwojem mowy jest przede wszystkim wpływanie na wszechstronny rozwój dziecka, ucznia z wadą słuchu. Wszystkie ćwiczenia powinny być prowadzone na podstawie znanego materiału językowego. Należy zachować stopniowanie trudności. Konieczne jest dostosowanie ćwiczonego materiału do indywidualnych potrzeb i zainteresowań. Wprowadzać pochwały słowne w celu motywowania go do dalszej systematycznej pracy. Musi być zachowany etap powtarzania przerobionego materiału i zestawu ćwiczeń, jako jego utrwalanie, a potem automatyzacja.

Zaproponowany i omówiony wachlarz ćwiczeń surdologopedycznych jest pewnym materiałem do realizacji działań mających na celu wczesne wspomaganie rozwoju mowy dzieci z zaburzeniami słuchu w młodszym, jak i potem w starszym wieku.

Ćwiczenia słuchowe

Ćwiczenia słuchu polegają na kształtowaniu słuchu fonematycznego i pamięci słuchowej, dokonywaniu analizy i syntezy słuchowej. Ponadto ćwiczenia słuchowe mają związek z mową obejmując wydzielenie słów w zdaniach, sylab w słowach, głosek w sylabach. Ćwiczenia słuchu fonematycznego są bardzo potrzebne do nauki poprawnego czytania i pisania. Poza tym ćwiczenia słuchowe mają na celu dokonywanie różnicowania słuchowego głosek, uświadomienie różnicy źle, czy dobrze wypowiedzianych głosek. W rozwijaniu umiejętności różnicowania dźwięku istotne są ćwiczenia słuchu awerbalnego.

Przykładowe ćwiczenia słuchu:

- Ćwiczenia słuchu awerbalnego:
- uwrażliwienie na dźwięk:
 - zabawy na zasadzie jest dźwięk, nie ma dźwięku?

- wskazywanie lokalizacji źródła dźwięku:
 - skąd dochodzi dźwięk?
 - rozróżnianie dźwięków:
 - rozpoznawanie gry na instrumentach muzycznych,
 - rozpoznawanie nagranych odgłosów zwierząt, pojazdów itp. i zabawa w ich naśladowanie,
 - rozpoznawanie przedmiotów po charakterystycznym dla nich dźwięku itd.,
 - elementy wychowania słuchowego:
 - rozpoznawanie dźwięku głośnego, a dźwięku cichego,
 - rozpoznawanie dźwięku długiego, a dźwięku krótkiego itd.,
 - ćwiczenia słuchu fonematycznego:
 - słuchowe wyróżnianie samogłosek i reagowanie przez klaśnięciem lub wrzucanie jego obrazu graficznego do pudełka lub wrzucenie klocka do pudełka oraz brakiem reakcji, gdy słyszy się inne dźwięki,
 - słuchowe różnicowanie głosek dźwięczna-bezdźwięczna,
 - słuchowe różnicowanie głosek z trzech szeregów itd.,
 - ćwiczenia analizy i syntezy słuchowej:
 - różnicowanie słuchowe głosek przez segregowanie obrazków pod odpowiednie głoski,
 - tworzenie wyrazów z podanych głosek,
 - wymawianie słów rozpoczynających się na daną sylabę w zabawie rzucania do siebie piłki,
 - wskazywanie przez podniesienie ręki usłyszanej określonej sylaby z pośród innych,
 - dobieranie rymujących się nazw obrazków,
 - wyszukiwanie określonej samogłoski w szeregach podanych głosek,
 - powtórzenie w zachowanej kolejności usłyszanych samogłosek,
 - dzielenie słowa na sylaby np. z ich wyklaskiwaniem,
 - powiedzenie całego wyrazu-słowa po usłyszeniu poszczególnych głosek lub sylab,
 - ćwiczenia pamięci słuchowej:
 - odtwarzanie usłyszanych układów rytmów przez ich wyklaskiwanie, wystukiwanie na instrumentach muzycznych, o blat stołu itp.,
 - odgadywanie wysłuchanych odgłosów dźwiękonaśladowczych i powtórzenie ich w zachowanej kolejności,
 - nauka na pamięć wierszyków, piosenek, krótkich tekstów itd.
- (J. Wyczęsany, 1992, s. 67-69).

Ćwiczenia aparatu oddechowego

Nieumiejętność poprawnego oddychania utrudnia mówienie. Celem tych - jakich ćwiczeń jest nauka prawidłowego sposobu oddychania. Dodatkowo ćwiczenia oddechowe połączone z ćwiczeniami głosowymi, w których wykorzystujemy samogłoski, a potem inne fonemy.

Ćwiczenia głosowe

Celem ćwiczeń głosowych jest ustawienie wysokości głosu, właściwej dla danej osoby, ustawienie głosu, czyli wyrobienie umiejętności kierowania głosu oraz wyrobienie umiejętności modulowania wysokości głosu.

• Ćwiczenia ustawienia głosu, czyli wyrobienie umiejętności kierowania głosem:

- wypowiedzianie długo samogłosek a, o, u, e, y, i,
- wymawianie każdej samogłoski oddzielnie,
- łączenie samogłosek ze spółgłoską - mówienie powstałych sylab,
- wymienianie na jednym wydechu z taką samą siłą jednej, dwóch, trzech, czterech, a potem pięciu, sześciu samogłosek,
- wymienianie samogłosek cicho-głośno

Ćwiczenia narządów mowy

Ćwiczenia narządów mowy mają na celu usprawnianie pracy języka oraz warg przez odpowiednio dobrane ćwiczenia logopedyczne. Sprawność motoryczna języka ma istotne znaczenie dla wyrazistości mowy, a szczególnie wymowy. Ćwiczenia sprawności motorycznej języka powinny doskonalić zmiany kształtu i położenia masy języka, odpowiednie ruchy właściwe wymowie określonych dźwięków oraz szybkości tych ruchów. Ponadto służą nauce poprawnego układania narządów mowy (języka, warg) w sposób charakterystyczny dla danej głoski.

Ćwiczenia artykulacyjne

Ćwiczenia artykulacyjne polegają na wywołaniu głosek, na korekcji wymowy głosek, a więc na nauce prawidłowych ruchów artykulacyjnych właściwym danym głoskom. W celu uzyskania prawidłowej ich wymowy.

Ćwiczenia z gestem wizualizującym

Gesty wizualizacyjne autorstwa prof. Jagody Cieszyńskiej, która wprowadziła je jako element ułatwiający artykulację głosek w oparciu o wzrokowo-ruchowe zilustrowanie wypowiedzanych samogłosek i spółgłosek w sylabach. Wizualizacje uruchamiają nie tylko naśladowictwo, ale pozwalają także oswoić dźwięki przez odbicia ich w obrazie dłoni.

Ćwiczenia odczytywania mowy z ust

Odczytywanie mowy z ust jest bardzo pomocnym elementem w nauce mowy i mówienia w przypadku dzieci z zaburzeniami słuchu. Wzrokowe odczytywanie mowy z ust jest sposobem wspomagającym słuch. Pozwala na uzupełnianie oraz domyślanie się brakujących elementów języka. Ułatwia zrozumienie sensu wypowiedzi i odczytanie słów, których się nie zna z powodu braku ich w zasobie słownictwa.

- **Ćwiczenia przygotowujące do odczytywania mowy z ust:**

- rozpoznawanie na obrazku określonych przedmiotów,
- zapamiętywanie jak największej liczby przedmiotów znajdujących się na obrazku i pokazywanie ich w rzeczywistości, zaraz po zakryciu ilustracji,
- wskazywanie brakujących elementów na obrazkach,
- wskazywanie różnic na obrazku,
- rozpoznawanie elementu powtarzającego się na obrazku,
- dobieranie jednakowych obrazków oraz segregowanie ich według grup tematycznych, np.: zabawki, ubrania, przybory szkolne itp.,
- odwzorowywanie oraz układanie według wzoru lub bez wzoru obrazków typu puzzli,

- **Ćwiczenia odczytywania samogłosek:**

- odczytywanie samogłosek na podstawie obserwacji samego układu ust logopedy, który bezgłośnie wymawia samogłoski,
- pokazywanie klocka z napisaną samogłoską, która została bezgłośnie wypowiedziana przez logopedę,
- powtarzanie odczytanych z ust logopedy grup kilku samogłosek itd.

- **Ćwiczenia odczytywania słów:**

- odczytywanie z ust logopedy i powtarzanie usłyszanych słów,
- odczytywanie z ust logopedy poleceń i ich wykonywanie,
- wskazywanie na ilustracji tych nazw obrazków, które usłyszał.

- **Ćwiczenia odczytywania prostych zadań:**

- odczytywanie z ust logopedy zdania i go wykonanie,
- wskazywanie na odpowiednie usłyszane zdanie z kilku zapisanych,
- uzupełnianie luk w tekście pisanym, a następnie czytanie ze zrozumieniem itd.

(G. Gunia, 2006, s. 181-182).

Ćwiczenia analizy i syntezy wzrokowej

Wielkie znaczenie ma analiza i synteza wzrokowa, ponieważ jest etapem do nauki czytania i pisania. Po przez wzrok dziecko rekompensuje sobie ubytek słuchu. Dodatkowym

celem ćwiczeń jest dokonywanie poprawnego różnicowania wzrokowego samogłosek oraz głosek, np. z trzech szeregów (syczącego, szumiącego, ciszącego). Uświadomienia różnicy w pisowni samogłosek i głosek z wykorzystaniem graficznego obrazu głosek (liter).

- Ćwiczenia analizy i syntezy wzrokowej na materiale nieliterowym:

- układanie obrazka z części w jedną całość,
- segregowanie obrazków w grupy tematyczne,
- układanie historyjek obrazkowych według kolejności zdarzeń,
- uzupełnianie brakujących elementów w rysunkach,,
- grupowanie przedmiotów według kształtu, koloru, wielkości,
- układanie według wzoru przy zastosowaniu zabawek - układanki, klocki, puzzle,
- wyszukanie podobieństw i różnic w obrazkach lub przedmiotach,
- wyszukiwanie określonych przedmiotów na obrazku itd.

- Ćwiczenia pamięci wzrokowej:

- wykonywanie rysunku za pomocą łączenia kropek w odpowiedniej kolejności itd.

- Ćwiczenia analizy i syntezy wzrokowej na materiale słowno-literowym:

- wykreślanie określonych samogłosek w szeregach literowych,
- rozpoznawanie głosek z trzech szeregów w wyrazach przez podkreślanie ich,
- wyszukiwanie spośród liter alfabetu ruchomego (klocki alfabetu ruchomego prof. B. Rocławskiego) demonstrowanej wcześniej samogłoski lub głoski-liter,
- odszukiwanie liter pisanych z drukowanymi z trzech szeregów lub innych,
- układanie wcześniej napisanego wyrazu z liter alfabetu ruchomego,
- składanie wyrazów z sylab,
- dobieranie do obrazków - wyrazów lub odwrotnie,
- układanie z rozsypanek sylabowych i wyrazowych wyrazów i zdań itd.

(E. Waszkiewicz, 1994, s. 17-21).

„Słuch jest dla człowieka bardzo ważnym zmysłem. Dzięki niemu możemy uzyskać informacje o zagrażającym nam niebezpieczeństwie, o wydarzeniach dziejących się wokół nas - tak w pobliżu, jak i w pewnej odległości. Prawidłowe słyszenie jest głównym warunkiem opanowania mowy. Wada słuchu utrudnia odbiór mowy otoczenia, a w skrajnych przypadkach - wręcz uniemożliwia. Słuch zatem zapewnia nam orientację, służy osobistemu bezpieczeństwu, a także ma duże znaczenie w zdobywaniu i rozwoju wielu sprawności. Jest więc zrozumiałe, że zaburzenie słuchu wpływa nie tylko na kształtowanie się mowy, lecz na cały rozwój człowieka” (J. Kobosko, 1999, s. 41).

Nie bez znaczenia w procesie kształtowania się mowy dziecka pozostaje rola rodziców. Praca w domu rodzinnym wspierana, a przede wszystkim ukierunkowywana przez codzienny kontakt ze specjalistami, nauczycielami to główny cel wspólnej rehabilitacji oraz terapii surdologopedycznej wobec ich dziecka. Odpowiednia wiedza na temat podejmowania przez nich wczesnych oddziaływań w postaci wychowania słuchowego oraz stosowania świadomego wychowania językowego ma wpływ na pozytywne efekty w rozwoju mowy ich dziecka z uszkodzonym narządem słuchu. To, jakie umiejętności komunikacyjne opanuje dziecko, w dużym stopniu zależy od domu rodzinnego, który jest podstawowym i naturalnym środowiskiem jego życia. Każde dziecko dziedziczy cechy po swoich rodzicach, a wszelkie zdolności porozumiewania się z otoczeniem wynosi głównie ze środowiska rodzinnego. Wysiłek pokoleń, wiążący się z wykształceniem mowy i wiedzy o otaczającym świecie, są przekazywane dziecku od urodzenia. Można stwierdzić, że przyszłość każdego człowieka rozpoczyna się w rodzinie, odciskając ślad na osobowości, kulturze, na posługiwaniu się językiem ojczystym (A. Balejko, 1994, s. 12).

BIBLIOGRAFIA

1. Balejko A. (1994): Uczymy się ojczystej mowy. Porady dla nauczycieli i rodziców. Białystok: Wydawnictwo Logopedyczne.
2. Cieszyńska J. (2012): Metody wywoływania głosek. Kraków: Wydawnictwo Omega Stage Systems.
3. Gunia G. (2006): Terapia logopedyczna dzieci z zaburzeniami słuchu i mowy. Wybrane problemy teorii i praktyki surdologopedycznej. Kraków: Oficyna Wydawnicza Impuls.
4. Kobosko J. (1999): Moje dziecko nie słyszy. Materiały dla rodziców dzieci z wadą słuchu. Warszawa: Oficyna Wydawnicza Rem Script.
5. Waszkiewicz E, Jastrzębowska J. (1994): Zestaw ćwiczeń do zajęć korekcyjno-kompensacyjnych dla dzieci przedszkolnych. Usprawnianie funkcji percepcyjno-motorycznych dzieci dyslektycznych; gry i zabawy w terapii pedagogicznej. Warszawa: Centrum Medyczne Pomocy Psychologiczno-Pedagogiczne Ministerstwa Edukacji.
6. Wyczęsany J. (1992): Dziecko z wadą słuchu w szkole podstawowej. Kraków: Wydawnictwo SPONSOR.

Anna Pawluczuk - surdologopeda

Kujawsko - Pomorski Specjalny Ośrodek Szkolno-Wychowawczy w Toruniu